

<http://dx.doi.org/10.18778/0208-6050.95.03>

MAŁGORZATA KARKOCHA
(UNIwersytet Łódzki)*

Epigrafika w Małogoszczu XVI–XVIII w.

Pod pojęciem zabytków epigraficznych rozumie się inskrypcje wykonane w materiale twardym bez użycia zwykłego narzędzia pisarskiego – pióra w jego historycznym rozwoju lub zastępującej go czcionki drukarskiej¹. Są to więc napisy wyryte na tablicach z piaskowca, marmuru, drewna i metalu, umieszczone na dzwonach i paramentach liturgicznych, malowane na płótnie, drewnie i blasze. Należą do nich także napisy wyryte lub namalowane bezpośrednio na ścianie, jak graffiti i polichromie.

Na terenie Małogoszcza, przede wszystkim w kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i kościele filialnym pw. św. Stanisława na Babinku, zachowało się 55 zabytków epigrafiki z końca XVI–XVIII w. Jest to więc jeden z ważniejszych ośrodków epigrafiki staropolskiej w regionie i na obszarze województwa świętokrzyskiego w ogóle. Bogatszymi zasobami mogą się jedynie poszczycić Jędrzejów i Kielce (odpowiednio 59 i 57 zabytków)², ustępują mu natomiast tak dostojne i znaczące w przeszłości miasta, jak Chęciny (22) czy Wiślica (20)³.

Znaczna część inskrypcji małogoskich (44 z 55) została zinwentaryzowana i wydana drukiem pod koniec lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia w jednym z zeszytów *Corpus inscriptionum Poloniae*⁴, a wcześniej (w okresie międzywojennym) opisana przez niestrudzonego badacza dziejów kościelnych – ks. Jana

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Nowożytniej.

¹ J. S z y m a ń s k i, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2002, s. 361.

² *Corpus inscriptionum Poloniae* [dalej: *CIPol.*], t. I (*Województwo kieleckie*), red. J. Szymański, z. 1 (*Miasto Kielce i powiat kielecki*), wydała, wstępem i komentarzem opatrzyła B. Trelińska, Kielce 1975, nr 51–105, s. 81–128; z. 2 (*Jędrzejów i region jędrzejowski*), wydała, wstępem i komentarzem opatrzyła B. Trelińska, Kielce 1978, nr 17–74, s. 47–86; oraz *Suplement*, [w:] *CIPol.*, t. I, z. 5 (*Włoszczowa, Końskie i Ostrowiec Świętokrzyski z regionem*), wydał, wstępem i komentarzem opatrzył M. Janik, Kielce 1986, nr 3–5 (170–172), s. 189–191.

³ *CIPol.*, t. I, z. 1, nr 22–44, s. 60–76; z. 3 (*Busko-Zdrój i region*), wydała, wstępem i komentarzem opatrzyła U. Zgorzelska, Kielce 1980, nr 198–217, s. 194–211.

⁴ *CIPol.*, t. I, z. 2, nr 97–140, s. 100–127.

Wiśniewskiego⁵. Monografia miasta i gminy Małogoszcz pióra Czesława Hadamika, Dariusza Kaliny i Edwarda Traczyńskiego⁶, opublikowana w 2007 r., nie przynosi w tym względzie większych zmian. Można nawet mówić o pewnym regresie w porównaniu do wcześniejszych prac, gdyż zamieszczone tu inskrypcje opracowane zostały w sposób niestaranny, z licznymi literówkami i błędami wynikającymi m.in. z pominięcia fragmentu tekstu czy zastosowania złego podziału wierszy. Z uwagi na to, że nie wszystkie inskrypcje z interesującego nas terenu ujrzały światło dzienne (dotyczy to zwłaszcza napisów na paramentach liturgicznych i fresków), jak również ze względu na nowe ustalenia w tym zakresie postanowiliśmy raz jeszcze poddać je analizie, wykorzystując niepublikowane dotąd materiały znajdujące się w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Kielcach oraz w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach.

Jak wspomniano, zabytki epigrafiki w Małogoszczu umieszczone są w miejscach sakralnych, z wyjątkiem jednej inskrypcji znajdującej się na obramieniu okna plebanii. Są to następujące inskrypcje w układzie chronologicznym:

1. 1593 r., kościół parafialny, tablica wotywna ks. Jakuba Chrostkowica.
2. 1595 r., kościół parafialny, portal.
3. 1595 r., kościół parafialny, tablica poświadczająca poświęcenie świątyni i ołtarza głównego.
4. 1595 r., kościół parafialny, tablica poświadczająca konsekrację ołtarza pw. św. Mikołaja bpa i św. Małgorzaty.
5. 1595 r., kościół parafialny, tablica poświadczająca poświęcenie ołtarza pw. św. Jakuba Większego.
6. 1595 r., kościół parafialny, tablica poświadczająca konsekrację ołtarza pw. św. Anny.
- 7–8. Około 1595 r., kościół parafialny, kartusze herbowe.
- 9–10. Około 1595 r. kościół parafialny, tablice sentencjonalne⁷.
11. 1595–1599 r., kościół parafialny, portal.
12. 1595–1599 r., kościół parafialny, tablica sentencjonalno-wotywna.
- 13–14. 1595–1599 r., kościół parafialny, tablice sentencjonalne.

⁵ J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Jędrzejowskiem, Marjówka 1930, reprint Kielce 2000. Zaznaczyć należy, że praca ta nie jest wolna od pewnych błędów, jeśli chodzi o treść inskrypcji. Nie daje też pełnego wyobrażenia o piśmie epigraficznym, gdyż np. napisy wykonane majuskulą oddane są czcionką tekstową, minuskulaną, autor zaś sam, bez zaznaczenia tego, rozwiązuje niektóre skróty, inne wyrazy dowolnie skraca itp.*

⁶ C. Hadamika, D. Kalina, E. Traczyński, *Miasto i gmina Małogoszcz* [seria: *Dzieje i zabytki małych ojczyzn*, red. R. Mirowski], Kielce 2006, s. 178–193, 196–199.

⁷ Wydawcy *CIPol.*, najpewniej za *Katalogiem zabytków*, obie te inskrypcje datują na wiek XVII. Naszym zdaniem jednak należy przesunąć czas ich powstania na roku 1595 i powiązać z konsekracją ołtarza wielkiego, w którym zostały umieszczone. Cf. *CIPol.*, t. I, z. 2, nr 139, s. 127; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. III (*Województwo kieleckie*), red. J.Z. Łoziński i B. Wolff, z. 3 (*Powiat jędrzejowski*), oprac. T. Przykowski, Warszawa 1957 [dalej: *Katalog zabytków*], s. 19.

15. 1599 r., kościół parafialny, tablica poświadczająca konsekrację ołtarza pw. św. Jana Chrzciciela.
16. 1599 r., kościół filialny, tablica erekcyjna.
17. Około 1600 r., kościół parafialny, kartusz herbowy z inicjałami bpa Piotra Tylickiego.
18. 1606 r., kościół parafialny, puszka srebrna na komunikanty.
19. 1610 r., kościół parafialny, chrzcielnica.
20. 1610 r., mur cmentarza kościelnego, tablica wotywna.
21. 1611 r., kościół parafialny, monstrancja.
22. 1613 r., kościół filialny, graffiti.
23. Około 1630 r., kościół parafialny, tablica nagrobkowa Eleonory Gutteter.
24. Około 1630 r., mur cmentarza przykościelnego, tablica nagrobkowa Elżbiety Ważyńskiej.
25. 1631 r., kościół parafialny, płyta kamienna.
26. Około 1635 r., kościół parafialny, tablica nagrobkowa ks. Jana Stefańskiego.
27. Około 1635 r., kościół parafialny, tablica nagrobkowa ks. Jakuba Chrostowica.
28. 1638 r., kościół parafialny, tablica nagrobkowa Franciszka, Zofii i Barbary Tworzyańskich.
29. Po 1630 r., kościół parafialny, kielich srebrny, połączany.
30. 1641 r., kościół filialny, graffiti.
31. 1644 r., kościół parafialny, tablica nagrobkowa ks. Sebastiana Andryszewskiego.
32. 1. poł. XVII w., kościół parafialny, ampułki srebrne z fundacji ks. Jana Stefańskiego.
33. 1. poł. XVII w., kościół parafialny, epitafium Elżbiety Kowalikowe.
34. 1646 r., kościół filialny, graffiti.
35. 1648 r., kościół parafialny, srebrna plakietka wotywna, dar Anny Kosowskiej.
36. 2. poł. XVII w., kościół parafialny, kielich barokowy, połączany.
- 37–38. 1655 r., dzwony odlane przez Benedykta Briota z Lotaryngii.
39. 1657 r., kościół filialny, graffiti.
40. 1659 r., kościół filialny, graffiti.
41. 1663 r., kościół filialny, graffiti.
42. Około 1664 r., kościół parafialny, tablica nagrobkowa ks. Andrzeja We-razjusza.
- 43–44. 1665 r., kościół filialny, graffiti.
45. 1670 r., kościół filialny, graffiti.
46. 1673 r., kościół filialny, graffiti.
47. 1676 r., kościół filialny, graffiti.

48. 1678 r., kościół filialny, graffito.
49. 1694 r., kościół filialny, graffito.
50. 1696 r., kościół filialny, graffito.
51. XVII w., kościół filialny, graffita.
52. Koniec XVII w., kościół parafialny, fresk w kaplicy północnej.
53. 1. poł. XVIII w., kościół parafialny, puszka na oleje święte.
54. 1772 r., kościół parafialny, ornat biały, barokowy.
55. XVIII w., budynek mieszkalny plebanii, obramienie okienne.

Mamy zatem 16 zabytków z wieku XVI, 36 z kolejnego stulecia oraz trzy z wieku XVIII. Jeśli chodzi o rodzaj przedmiotu, na którym umieszczono inskrypcje, to zdecydowany prym wiodą różnego rodzaju tablice (nagrobkowe, poświęceniowe, wotywny, sentencjonalne i sentencjonalno-wotywny) w liczbie 23. Na drugim miejscu pod względem liczby uplasowały się graffita, których jest 15. Mamy też trzy kartusze herbowe, dwa portale, taką samą liczbę kielichów i dzwonów, płytę kamienną, obramienie okienne, ornat, monstrancję, puszkę na komunikanty, puszkę na oleje święte, ampułki oraz plaketkę wotywną. Większość napisów została zrealizowana w języku łacińskim, a tylko trzy w języku polskim.

Najstarsza inskrypcja pochodzi z roku 1593 i znajduje się na piaskowcowej tablicy na zewnątrz świątyni parafialnej (nr 1), na szkarpie przy wejściu z cmentarza do zakrystii. Upamiętnia wzniesienie kościoła, a ściślej rzecz ujmując – pierwszy etap prac nad nim. Budowę świątyni parafialnej rozpoczęto w 1591 r. z inicjatywy ks. Jakuba Biedy Chrostkowica (*sive* Chrostowica, Chrostka) (1560–1630), mansonarza małogoskiego, późniejszego proboszcza miejscowej parafii i w sąsiednim Bolminie⁸. W 1593 r. zakrystię przykryto sklepieniem kolebkowym, a prezbiterium sklepieniem kolebkowo-krzyżowym⁹. Wspomniany napis najpewniej odnosi się do tego etapu budowy. Zawiera on na końcu popu-

⁸ Jakub Bieda Chrostkowiec pochodził z Małogoszcza. Ojcem jego był Maciej Bieda, matką Anna Chrostkówna. Brat Jakuba, Andrzej, zmarł, jak jego dziadek Wojciech Chrostek, w czasie zarazy w 1591 r. Z rodzeństwa pozostała mu tylko siostra, Agnieszka. Jakub kształcił się najpierw w miejscowej szkole parafialnej, a następnie studiował na Akademii Krakowskiej. Tę ostatnią ukończył w 1586 r. ze stopniem bakałarza nauk wyzwolonych. Po uzyskaniu święceń kapłańskich przybył do Małogoszcza, gdzie objął stanowisko mansonarza w miejscowym kościele parafialnym. W roku 1602 uzyskał prezentę na wakujące probostwo w Bolminie, którym zarządzał do 1604 r. Był też prepozytem małogoskim (od 1602 lub 1604 r.) i tamtejszym dziekanem. Zmarł 2 I 1630 r. w wieku 70 lat. Pochowano go w kościele parafialnym w Małogoszczu, w grobie pod wielkim ołtarzem. Cf. J. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 214–231; E. Kosik, *Chrostowice z Małogoszcza*, „Nasza Przyszłość” 1973, R. XL, s. 176–181; i d e m, M. P a u l e w i c z, *Budowniczy Małogoszcza Jakub Bieda Chrostkowiec*, [w:] *W kasztelańskim Małogoszczu. Monografia historyczno-gospodarcza Małogoszcza i okolicy*, red. E. Kosik, Kielce 1994, s. 67–70; ks. S. S t u c z e Ń, *Parafia małogoska i jej ostatni proboszcz ś.p. ks. pralat ks. Nestor Bieroński*, „Przegląd Katolicki” 1889, R. XXVII, nr 19, s. 296.

⁹ Cf. J. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 119; *Katalog zabytków*, s. 18.

laną formułę: „ORETVR P[RO] EO”, wzywającą do modlitwy za dobrodzieja po jego śmierci.

Świątynia parafialna została ukończona i oddana do użytku publicznego w 1595 r., co poświadcza inskrypcja na portalu zewnętrznym kruchty północnej (nr 2, il. 1). Przypomina ona zarazem, że pierwszy kościół drewniany w Małopolszczy został wzniesiony w 1342 r. z fundacji króla Kazimierza Wielkiego („ME : D[OMINVS] CASIMITVS REX : 1342 : FVNDAVIT: / R[EVERENDUS] : IACOBVS : CHROSTKOVIVS : 1595 : EREXIT”). W zwieńczeniu widnieje rolwerkowy kartusz herbowy z Orłem w koronie, po bokach którego znajdują się litery oznaczające najpewniej: „J[ACOBVS] CH[ROSTKOVIVS] C[ANONICI] C[RACOVIVSIS] P[RAEPOSITUS] (?) M[AŁOGOSTIENSIS]”. Dodajmy, że dwa mniejsze herby umieszczone w półkolistym naczółku to herb Wazów Snopki i herb Małopolszczy Świeńczyc¹⁰.

Dalsze pięć tablic, z lat 1595–1599, dokumentuje różne przedsięwzięcia fundacyjne Jakuba Biedy Chrostkowica, dokonane w obrębie kościoła parafialnego. I tak inskrypcja na alabastrowej tablicy w prezbiterium (nr 3, il. 2) informuje o tym, że Piotr Tylicki (1543–1616)¹¹, biskup chełmiński i wieczysty administrator diecezji pomezkańskiej, za pozwoleniem arcybiskupa gnieźnieńskiego Stanisława Karnkowskiego (1520–1603)¹², w dniu 15 października 1595 r. dokonał poświęcenia świątyni i ołtarza głównego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, do którego złożono relikwie św. Stanisława bpa i innych świętych. Z tej okazji w dniu konsekracji kościoła oraz co roku w jej rocznicę każdy wierny otrzyma 40 dni odpustu. Nadmienmy, że tablica umieszczona jest w późnorenesansowym obramieniu z piaskowca, dekorowanym po bokach wolutami prze-

¹⁰ J. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 119, 130; Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach [dalej: WUOZWK], karta ewidencyjna zabytku ruchomego (portal zewnętrzny kruchty północnej), oprac. J. Sobczyk, 1987 r. (tu pomyłono herb Snopki z herbem Gozdawa).

¹¹ Piotr Tylicki urodził się w Kowalu w ziemi dobrzyńskiej jako syn Andrzeja i Jadwigi Bielskiej. Studiował na Akademii Krakowskiej. W 1578 r. został kanonikiem przemyskim i proboszczem małopolskim, a dwa lata później kanonikiem poznańskim. W roku 1584 otrzymał prepozyturę gnieźnieńską i kanonię krakowską. W 1595 r. uzyskał nominację na biskupstwo chełmińskie i z tej racji był także wieczystym administratorem diecezji pomezkańskiej. W 1600 r. przeszedł na biskupstwo warmińskie, następnie kujawsko-pomorskie (1604) i krakowskie (1607). Sprawował także godność podkanclerzego koronnego (1598–1604), referendarza wielkiego koronnego i sekretarza królewskiego. Cf. L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. II (*Biskupi krakowscy*), Kraków 1852, s. 162–169; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. I, Kraków 1998, s. 520–521; S. Achremczyk, R. Marchwiński, J. Przeracki, *Poczet biskupów warmińskich*, Olsztyn 1994, s. 125–127; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999*, Warszawa 2000, s. 458. O działalności P. Tylickiego na probostwie w Małopolszczy: J. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 205–209.

¹² Stanisław Karnkowski pełnił funkcję arcybiskupa gnieźnieńskiego w latach 1581–1603. Cf. H. Kowalska, *Karnkowski Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. XII, Wrocław 1966–1967, s. 77–82.

chodzącymi w liście akantu, profilowanymi krążkami oraz wstęgami. Powyżej widnieją infuła i pastorał oraz dwie płaskorzeźbione głowy biskupów¹³. Inskrypcja umieszczona w nawie, z lewej strony tarczy (nr 4), poświadcza fakt poświęcenia w tym samym dniu ołtarza bocznego pw. św. Mikołaja bpa i św. Małgorzaty, dziewicy i męczennicy, a napis po stronie przeciwnej – ołtarza pw. Jakuba Większego Apostoła (nr 5). W obu ołtarzach umieszczono części relikwii św. św. Floriana i Sebastiana. Z kolei tablica w kaplicy południowej (nr 6) upamiętnia konsekrację ołtarza pw. św. Anny, zawierającego relikwie św. św. Stanisława i Sebastiana. Dowiadujemy się z niej, że bractwo św. Anny ufundował i erygował w 1595 r.¹⁴ arcybiskup lwowski Jan Dymitr Solikowski (1539–1603)¹⁵, a Stolica Apostolska obdarzyła je odpustami. Najpóźniej, bo 19 sierpnia 1599 r., konsekrowany został ołtarz w kaplicy północnej, dedykowany św. Janowi Chrzcicielowi i św. Jackowi Odrowążowi (obecnie Matki Boskiej Różańcowej), co poświadcza napis na płycie z piaskowca na ścianie północnej kaplicy (nr 15). Poświęcenia dokonał ks. Paweł Dembski *vel* Dębski (ok. 1540–1614)¹⁶, biskup leodycejski i sufragana krakowski, z upoważnienia arcybiskupa gnieźnieńskiego S. Karnkowskiego. W ołtarzu złożono relikwie świętych męczenników Stanisława i Floriana oraz św. Idziego opata. W inskrypcji odnotowano również konsekrację przez biskupa Dębskiego większego dzwonu, któremu nadano imię św. Paweł Apostoła.

W epigrafice małogoskiej z końca XVI w. znajduje się kilka tekstów o charakterze sentencjonalnym. W nastawie ołtarza głównego, na trzech odrębnych tablicach (nr 9), umieszczono nieznacznie zmodyfikowany cytat z Listu do Galatów: „MIHI AVTE[M] / ABS[IT] GLORIARI / NISI IN CRUCE / D[OMINI] N[OSTRI] IE[SV] CHRI[STI] / P[ER] QVAM SALVS / MVND[VS] FACTA EST” („Co do mnie, nie daj Boże, bym się miał chlubić z czego innego, jak tylko z krzyża Pana naszego Jezusa Chrystusa, dzięki któremu dokonało się zbawienie świata”, Ga 6,14)¹⁷, a w zwieńczeniu wyjątek z Lamentacji 3,27: „BONUM EST

¹³ Tablica została złożona z zachowanych fragmentów znacznej niegdyś całości. Cf. WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. L. Cienciała, E. Klimaszewska, R. Pieczonka, 1985 r.

¹⁴ Nastąpiło to 20 II 1595 r. Na temat działalności tego bractwa w Małogoszczu: J. Wiśniewski, *op. cit.*, s. 150–152.

¹⁵ Cf. E. Kotarski, B. Kumor, *Solikowski Jan Dymitr*, [w:] *PSB*, t. XL, Warszawa–Kraków 2000, s. 282–289; J. Wiśniewski, *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich*, Radom 1928, s. 277.

¹⁶ Cf. L. Łętowski, *op. cit.*, s. 175–176; P. Nitecki, *op. cit.*, s. 75.

¹⁷ Cf. WUOZwK, karta ewidencyjna ołtarza głównego, oprac. S. Horna, 1985 r. W oryginale zakończenie tego wersu brzmi: „per quem mihi mundus crucifixus est et ego mundo”. Cf. Vulgate by Public Domain, <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Galatas+6%3A14&version=VULGATE>. W *CIPol*, t. I, z. 2, nr 139, s. 127 podano błędnie: „P[ER] QVAM MIHI / MVND[VS] [CRV]CIATVS EST”. Cytat ten oraz dalsze w przekładzie: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5, Poznań 1999.

VIRGO CUM PORTAVERIT · IUGUM AB ADOLESCENTIA SVA” („Dobrze dla męża, gdy dźwiga jarzmo w swojej młodości”), obiegający dokoła owalne pole, na którym znajduje się hierogram IHS połączony z wyobrażeniem Dzieciątka Jezus trzymającego krzyż i kolumnę (nr 10). Z kolei na piaskowcowej tablicy w elewacji północnej świątyni (nr 13) widnieje fragment Pierwszej Księgi Królewskiej (8,28–29): „AVDI D[OMI]NE HINVM ET O/R[ATI]ONEM QVAM SERVVS / TVVM CORAM TE ORAT / HODIE VT SINT OCVLI TV/I APERTI ET AVRES TV/AE INTENTE SVPER DO/MVM ISTAM DIE AC NOCTE” („Wysłuchaj, o Panie, to wołanie i tę modlitwę, w której dziś Twój sługa stara się ubłagać Cię o to, aby w nocy i w dzień Twoje oczy patrzyły na tę świątynię”), a na innej (nr 14) słowa zaczerpnięte z jednej z antyfon: „BENE FVNDATA EST / DOMVS DOMINI SV/PRA FIRMAM PETRAM / BEATI ITAQ[VE] QVI / HABITANT IN DO/MO TVA DOMINE” („Oto jest dom Pana, mocno zbudowany i osadzony na litej skale. Błogosławieni, którzy mieszkają w domu Twoim, Panie”). Na uwagę zasługuje również inskrypcja umieszczona w nadprożu portalu wewnętrznego kruchty (nr 11, il. 3), mająca formę modlitwy zakończonej prośbą o błogosławieństwo dla ufundowanej świątyni, wyrażonej słowami innej antyfony: „EXAVDISTI D[OMI]NE OR[ATI]ONEM SERVI TVI VT EDIFICAREM TE[M]PL[V]M / NOMINI TVO BENEDIC ITAQ[VE] DOMVM ISTAM IN SE[M]PITERNVM” („Wysłuchałeś Panie modlitwę sługi twego, zem zbudował kościół imieniu twemu. Błogosław i święć temu domowi na wieki”)¹⁸.

Wśród zabytków powstałych w XVII stuleciu najbardziej interesujące – ze względu na wierszowaną formę oraz widoczne wpływy *Trenów* Jana Kochanowskiego – są dwa marmurowe nagrobki dzieci¹⁹. Pierwszy z nich, z około 1630 r., znajduje się w kaplicy pw. św. Anny (nr 23). Upamiętnia zmarłą w wieku niepełna trzech lat Eleonorę Gutteter, córkę Anny Cesarzówny (Cesarówny) 1° v. Lipińskiej i Stanisława Guttetera (Dobrocieskiego), właścicieli części pobliskiej wsi Karsznice²⁰. Na pomniku widnieje herb Grzymała oraz majuskułowa inskrypcja w języku polskim:

¹⁸ Cf. E. Zielińska, *Dominus custodiat introitum et exitum tuum. Inskrypcje na portalach XVI i pierwszej połowy XVII wieku w Polsce*, [w:] *Cztery studia o heraldyce, epigrafice i kostymologii*, red. A. Marzec, Kraków 2010, s. 89. Podobną funkcję pełni sentencjonalno-wotywna inskrypcja z lat 1595–1599 r., umieszczona na tablicy z piaskowca na ścianie zewnętrznej kościoła (nr 12). Głosi ona: „CHRISTE QVI PRO / ME IN CRVCE PASS[VS] / ES : SVSCIPE CONA/TVM LABOREMQVE / MEVM : ET MEMENTO / MEI : ATQ[VE] IN HAC FA/BRICA LABORE AC ELE/EMOSINA ME COADIVVA[N]TIV[M]”.

¹⁹ Omówienia tego typu nagrobków pod kątem ich symboliki, typologii i klasyfikacji dokonała M. K o ł a k o w s k a, *Renesansowe nagrobki dziecięce w Polsce XVI i pierwszej połowy XVII w.*, [w:] *Studia renesansowe*, red. J. Walicki, t. I, s. 231–256.

²⁰ Cf. O pomnikach w kościele, Archiwum Diecezjalne w Kielcach [dalej: ADK], Akta parafialne II Małopolszcz. Różne akta 1601–1888, sygn. II PM-I/1 [dalej: Akta parafialne 1601–1888],

TV · PANIENSTWA · WDZIECZNI · KWIAT · LEZI · LEONORA
 S · CZEZAROWNI · MATKI · SWEI · Z OICA GVTTETERA
 KTOREI · ANI · ZAKWITNAC · SMIERC · SROGA · NIEDAWSI
 KAZALA · IEI · VWIEDNAC · IAK · KWIATEK · ZERWAWSI
 ZA NIĄ · WSITKA · NADZIEIA · RODZICOM · ZNIKNEŁA
 KTORA · BISTROSC · DZIECINNA · W CNOTACH · IM · CZINIĘŁA
 BO NIE NAPATRZIWSI SIĘ · IASNOSCI · SŁONECZNEI
 POSŁA · MIEDZI · ANIOLI · DO RADOSCI · WIECZNEI
 COSZ · BOWIEM · WIECEI · IEDNO · ROD · A SMIERC · POZNAŁA
 Z MILEMI · RODZICAMI · TRZECH · LAT · NIEDOTRWALA
 LAT · DWIE · A SZESC · MIESIECI · DNI · OSM · I · DWADZIESCIA
 PRZEZIWSI · SLA · ZAZIWAC · NIEBIESKIEGO · SCESCIA
 VMARLA · R[OKU] · P[ANSKIEGO] · 1 · 6 · 30 · DNIA · 3 · LVTEGO

Drugi nagrobek (nr 28) powstał w 1638 r. z inicjatywy bliżej nieznaney Krystyny Tworzyańskiej²¹ i został umieszczony z prawej strony ołtarza pw. św. Jakuba Większego. Dedykowany jest dzieciom Krystyny: Franciszkowi, Zofii i Barbarze, które zmarły w krótkim odstępie czasu, zapewne na skutek jakiejś epidemii. Inskrypcja nagrobna w języku polskim ma formę dialogu. Pogrążona w żalu matka zwraca się do mitologicznej Parki, przędącej nić życia ludzkiego, zapytując o powody, dla których w jednym tygodniu odebrała jej trzy ukochane osoby. Posłużono się tu popularną metaforą przemijania, porównując odejście dzieci do ścięcia kwiatów różanych. W końcowej części napisu występuje element lamentacyjny (określenie „żałosna matka”). Treści heraldyczne zostały natomiast zobrazowane przez cztery herby umieszczone w narożach tablicy: Jastrzębiec, Odrowąż, Pobóg i Rawicz²².

We wnętrzu małoposkiej świątyni (w arkadzie oddzielającej nawę od kaplicy północnej) znajduje się jeszcze jedno epitafium w języku polskim – Elżbiety

k. 89v; oraz M. Karkocha, *Parafia Rembieszycze 1438–2012. Studium z dziejów społeczności lokalnej*, Łódź 2013, s. 25.

²¹ Krystyna z Tarcz Tworzyańska była żoną Piotra Tworzyańskiego, dworzanina królewskiego, późniejszego dziedzica Karsznic. Piotr wzmiankowany jest w źródłach z lat 1635–1639 i 1645. Cf. O pomnikach w kościele, ADK, Akta parafialne 1601–1888, k. 89; M. Karkocha, *op. cit.*, s. 23, 25; J. Wiśniewski, *Historyczny opis...*, s. 143; S. Borkiewicz, Z. Linowski, *Monografia historyczna i gospodarcza ziemi jędrzejowskiej*, Kielce 1937, s. 56.

²² Cf. J. Wiśniewski, *Historyczny opis...*, s. 128. Treść napisu: „D. O. M. / COZ CIE PRZYWIODŁO PARKO DO TEGO / ZES ZASMVCILA DOM TWORZYANSKIEGO / GDYS MV FRANCISKA SYNA POZARŁA / W GROBIE ZAWARŁA / PORWAŁAS ZOSIE CORKE KOCHANA / TAKŻE BARBARE OD BOGA DANA / W IEDNYM TYGODNIU KWIATY ROZANE / SA POSCINANE / NIE IESTES PRZEDSIE VCIESZNA Z TEGO / ANI POZYTKV MASZ Z TAD ZADNEGO / Z TWOIEY ROBOTI BO W MŁODE LATHA / TE ZESZŁY Z SWIATA / CHRYSZYNA Z TARCZ TWORZYANSKA / ZAŁOSNA MATKA 1638”.

Kowalikowej, datowane na pierwszą połowę wieku XVII (nr 33). O zmarłej wiadomo jedynie, że była kobietą pobożną i powszechnie szanowaną, co też zostało podkreślone w inskrypcji nagrobnej. Mąż Elżbiety – Jan, przyjął po jej śmierci święcenia kapłańskie i pełnił funkcję proboszcza miejscowego szpitala w latach 1633–1645²³. Nagrobek został wykonany z brunatnego marmuru chęcińskiego. Ma formę prostokątnej płyty otoczonej bordiurą ze stylizowanym ornamentem roślinnym i okuciowym. W górnej części widnieje reliefowa postać matrony w staropolskim stroju, w pozie klęczącej, adorująca dużych rozmiarów krucyfiks²⁴. Poniżej wyryto majuskułowy napis:

O. D. O. M.
 TV LEZY SŁAWNA HELZBIETA KOWALIKOWA
 LATA POBOZNE WIODAC W NIEBIE ODPOCZYWA
 KTÓRA ZYAC NA SWIECIE O TO SIĘ STARALA
 ABY PRZY LASCE BOZEJ LVDZKA ZAWSZE MIALA
 DLATEGO SYN ZAŁOSNY ZALEM PORVSONY
 NA GROB KAMIEN POKLADA MIŁOSCIA WSRVSONY

Na uwagę zasługuje również podwójne marmurowe epitafium z około 1635 r. (nr 26–27, il. 4), w skromnym barokowym obramieniu, z malowanymi na blasze owalnymi portretami zmarłych: ks. Jakuba Biedy Chrostkowica, prepozyta i dziekana małogoskiego, dobrodzieja miejscowej świątyni, oraz jego przyjaciela – ks. Jana Stefańskiego herbu Prus I (ok. 1562–1635)²⁵, kanonika sandomierskiego, proboszcza w Stężycy i Piekoszowie. Mimo niewątpliwie nagrobkowego charakteru tablicy ma ona również spory walor dokumentacyjny. Wymieniono na niej bowiem zasługi Chrostkowica jako mansjonarza i długoletniego proboszcza małogoskiego, mianowicie wzniesienie w Małogoszczu trzech murowanych kościołów: parafialnego (w latach 1591–1595), filialnego pw. św. Stanisława na wzgórzu Babinek (konsekrowany w 1599 r.; por. nr 13)²⁶ oraz szpitalnego pw. Krzyża Świętego (wystawiony w 1609 r., konsekrowany w 1617 r.); ufundowanie prebendy św. Anny (1600 r.)²⁷; ufundowanie i uposażenie szpitala dla ubogich zwanego Betanią oraz pobudowanie przy nim rezydencji dla proboszcza szpitalnego

²³ O pomnikach w kościele, ADK, Akta parafialne 1601–1888, k. 89; J. Wiśniewski, *Historyczny opis...*, s. 128, 143.

²⁴ Takie ujęcie postaci jest typowe dla okresu kontreformacji. Więcej na ten temat: W. Tarkiewicz, *Nagrobki z figurami klęczącymi*, [w:] *Studia renesansowe...*, s. 274–331. Karta ewidencyjna tego zabytku, opracowana przez L. Cienciałę, E. Klimaszewską i R. Pieczonkę w 1985 r., przechowywana jest w WUKZwK.

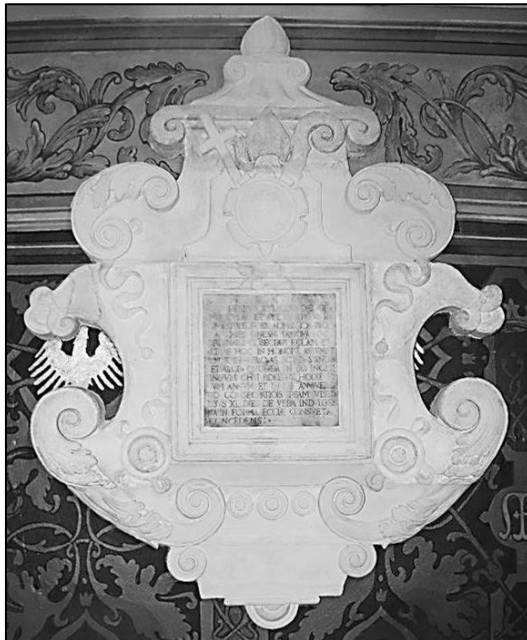
²⁵ Cf. J. Wiśniewski, *Katalog...*, s. 279–280.

²⁶ Cf. idem, *Historyczny opis...*, s. 134–137; ADK, Akta parafialne 1601–1888, k. 34v.

²⁷ ADK, Akta parafialne 1601–1888, k. 35; J. Wiśniewski, *Historyczny opis...*, s. 152–154.

1. Kościół parafialny w Małogoszczu, portal zewnętrzny kruchty północnej, fragment,
fot. M. Karkocha

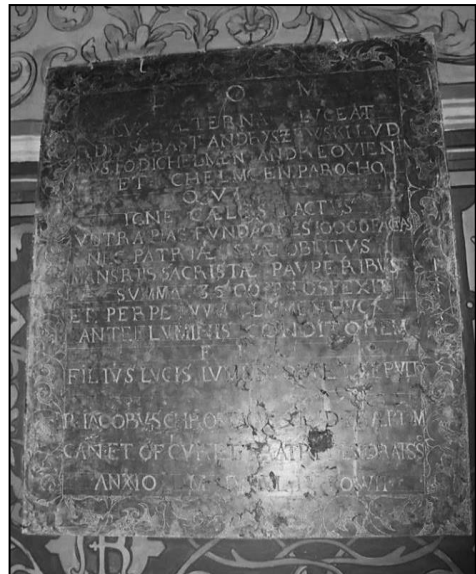
2. Kościół parafialny w Małogoszczu, ściana północna prezbiterium, tablica poświadczająca
konsekrację świątyni i ołtarza głównego, 1595 r., fot. M. Karkocha

3. Kościół parafialny w Małogoszczu, portal wewnętrzny kruchty północnej, fragment, fot. M. Karkocha

4. Kościół parafialny w Małogoszczu, ściana południowa prezbiterium, podwójne epitafium księży J. Biedy Chrostkowica i J. Stefańskiego z ok. 1635 r., fot. M. Karkocha

5. Kościół parafialny w Małogoszczu, ściana południowa prezbiterium, tablica nagrobkowa ks. Sebastiana Andryszewskiego, 1644 r., fot. M. Karkocha

(w latach 1609–1615)²⁸; ustanowienie w Akademii Krakowskiej trzyletniego stypendium dla studentów z Małogoszcza i okolicznych miejscowości w wysokości 1000 zł (1627 r.)²⁹. Odnotowano także jego dokonania na probostwie w Bolminie, gdzie zbudował w 1604 r. nowy kościół parafialny pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny³⁰.

Co się tyczy inskrypcji poświęconej ks. Janowi Stefańskiemu, to ma ona typowy, żeby nie powiedzieć klasyczny, układ. Po części wstępnej, w której wymieniono godności i funkcje zmarłego, następuje wyliczenie jego przymiotów oraz zasług. Wśród tych pierwszych wymieniono: *consilio, candore, pietate, charitate*, więc umiejętność służenia radą, czystość, pobożność i dobroczynność. Odnośnie do zasług wzmiankowano jego pracę w krakowskim liceum, podróż po Europie, w której uczestniczył jako towarzysz jednego z synów Zygmunta III Wazy³¹, jak również jego późniejszą działalność literacką i fundacyjną³². Napis informuje dalej, że pod koniec życia ks. J. Stefański został dotknięty podwójnym paraliżem rąk i nóg. Zmarł po trwającej siedem miesięcy chorobie, w wieku 73 lat.

Warto nadmienić, że omawiany pomnik znajduje się w prezbiterium, z prawej strony ołtarza głównego, więc w przestrzeni zarezerwowanej dla duchowieństwa i osób szczególnie zasłużonych. Wystawił go zmarłym przyjaciołom ks. Jakub Chrostowic (1603–1649), siostrzeniec Jakuba Biedy Chrostkowica, proboszcz i dziekan małogoski w latach 1630–1649³³. Na prostokątnym parapecie, na którym

²⁸ Cf. J. Wiśniewski, *Historyczny opis...*, s. 138–143.

²⁹ Cf. *ibidem*, s. 167–168; E. Kosik, *op. cit.*, s. 179; ADK, Akta parafialne II Małogoszcz. Różne akta z XIX w., 1792–1882, sygn. II PM-I/1, k. 2.

³⁰ Data tej fundacji została ustalona na podstawie inskrypcji jednej z tablic w bolmińskim kościele. Cf. *CIPol*, t. I, z. 1, nr 11, s. 52.

³¹ Chodzi o późniejszego króla polskiego Władysława IV i jego peregrynację z lat 1624–1625. Cf. O pomnikach w kościele, ADK, Akta parafialne 1601–1888, k. 90. Na temat tej podróży: A. Przybóś, *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, Kraków 1977.

³² Między innymi w 1626 r. kazał „odrobić” obrazy bł. Karola Boromeusza i Stanisława Hozjusza w kaplicy Najświętszej Marii Panny w krakowskim kościele OO. Karmelitów, gdzie też wystawiono mu pamiątkową tablicę. Cf. J. Wiśniewski, *Katalog...*, s. 279.

³³ Jakub Chrostkowic, zwany też Młodszym, urodził się w Małogoszczu z małżeństwa Andrzeja Stalmacha i Agnieszki Chrostkówny. Po śmierci ojca (1604 r.) opiekował się nimi wykształcił go wuj – Jakub Bieda Chrostkowic. Studiował na Akademii Krakowskiej, gdzie w 1626 r. uzyskał doktorat obojga praw. Od 1630 r. był proboszczem i dziekanem małogoskim, a od 1635 r. kanonikiem i oficjałem kurzelowskim. W roku 1639 objął urząd wizytatora generalnego kościołów w archidiecezji kurzelowskiej i łowickiej. Zmarł w Małogoszczu 20 XI 1649 r. Pochowano go na tamtejszym cmentarzu przykościelnym za wielkim ołtarzem. Cf. J. Wiśniewski, *Historyczny opis...*, s. 232–238 oraz *ibidem*, s. 237–238, gdzie zamieszczono treść niezachowanej do dziś inskrypcji nagrobnej. Cf. też *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*, ed. J. Muczkowski, Cracoviae 1849, s. 291; E. Kosik, *op. cit.*, s. 181–182.

wspiera się tablica nagrobkowa, wyryto dwuwierszowy napis: „QVOS VERUS AMOR IN VITA REVINXIT / NEC TVMVLVS VITA FVNCTOS SEIVNXIT” („Których prawdziwa miłość za życia związała, grobowiec po śmierci nie rozdzielił”)³⁴. Świadczy on niewątpliwie o wielkiej przyjaźni, jaka łączyła za życia obu tych kapłanów.

Pozostałe epitafia w języku łacińskim, z których dwa umieszczone są we wnętrzu świątyni, a trzecie w murze okalającym plac przykościelny, upamiętniają następujące osoby: zmarłego w 1643 r. ks. Sebastiana Andryszewskiego, doktora obojga praw, kustosza chełmskiego, proboszcza w Jędrzejowie i Chełmcach, który legował na rzecz mansomiarzy małopolskich sumę 3500 zł zapisanych na dobrach Karsznice (nr 31, il 5)³⁵; ks. Andrzeja Werazjusza (zm. 1664), tutejszego mansomiarza i prebendarza św. Anny (nr 42); oraz szlachetnie urodzoną Elżbietę z Gawrońskich Ważyńską (zm. 1630), córkę Stanisława Gawrońskiego herbu Rawicz³⁶, dziedzica wsi Strawczyn w powiecie kieleckim (nr 24). O szlacheckim pochodzeniu tej ostatniej świadczy nie tylko użycie w inskrypcji nagrobnej określenia stanowego *generosa*, lecz także umieszczenie na jej tablicy herbu rodowego (Rawicz). Pomnik wystawił zmarłej syn – Krzysztof Ważyński, właściciel majątku Moskarzew w powiecie włoszczowskim³⁷.

³⁴ W cytowanej wielokrotnie pracy J. Wiśniewskiego (*Historyczny opis...*, s. 127) zamiast wyrazu *quos* podano błędnie *ones*.

³⁵ Jan Wiśniewski pisze o sumie 3000 zł lokowanych na Karsznicach, z której mansomiarze małopolscy pobierali rocznie 120 zł. *Cf. idem, Historyczny opis...*, s. 149. Dodajmy w tym miejscu, że nagrobek ten ufundował Jakub Chrostkowiec (młodszy), który był wykonawcą testamentu zmarłego kapłana. Epitafium poświęcone ks. S. Andryszewskiemu znajduje się również w kościele pw. Trójcy Świętej w Jędrzejowie. *Cf. CIPol.*, t. I, z. 2, nr 35, s. 60 (tu treść inskrypcji nagrobnej); *W. K o w a l s k i, D. O l s z e w s k i, Parafia Trójcy Świętej w Jędrzejowie. Zarys dziejów*, Kielce 2003, s. 72; oraz O pomnikach w kościele, ADK, Akta parafialne 1601–1888, k. 91–91v.

³⁶ Stanisław Gawroński (1505–1582) z małżeństwa ze Zbigniewą Duninówną h. Łabędź (1526–1569) pozostawił licznych synów: Andrzeja (zm. 1648), późniejszego marszałka dworu Stanisława Tarnowskiego, Jana Krzysztofa (zm. 1597), deputata na Sejm Koronny w 1582 r., Jakuba Stanisława (zm. ok. 1630), kasztelana wieluńskiego w latach 1608–1624, Dawida i Stanisława (zm. 1628), podżupnika wielickiego; oraz córki – Dorotę (zamężną za Stanisławem Lachowskim), Annę (zamężną z Piotrem Bystromskim), Zbigniewę (zamężną za Feliksem Mokrskim), Elżbietę (zamężną z Rafałem Ważyńskim) i Katarzynę (zaślubioną Janowi Lipowskiemu h. Ciołek, dziedzicowi Mydlowca i Świejkowic). *Cf. A. B o n i e c k i, Herbarz polski*, t. IV, Warszawa 1902, s. 391 oraz *ibidem*, t. XIV, Warszawa 1911, s. 314; *K. N i e s i e c k i, Herbarz polski*, t. IV, Lipsk 1839, s. 83; *Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Opaliński i H. Żerek-Kleszcz, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, nr 1603, s. 212; *L. K a j z e r, Zapomniana rezydencja w Strawczynie koło Kielc*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia archaeologica 23, 2001, s. 125, 128. Nagrobek Stanisława i Zbigniewy Gawrońskich oraz ich syna Krzysztofa znajduje się w kościele parafialnym w Chełmcach. Zabytek ten jest o tyle istotny, że przynosi informacje na temat córek S. Gawrońskiego, nieodnotowanych nigdzie indziej. *Cf. CIPol.*, t. I, z. 1, s. 58–60.

³⁷ Wzmiankowany w latach 1633–1643. *Cf. Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. II (1621–1660), wyd. A. Przyboś, Wrocław 1955, według indeksu.

Zwróćmy uwagę na graffiti znajdujące się we wnętrzu kruchty kościoła pw. św. Stanisława bpa (obecnie kościół cmentarny), których mamy w sumie 15. Są to zwięzłe napisy w języku łacińskim, sprowadzające się do imienia, nazwiska i ewentualnie daty. Najstarsze z nich pochodzą z 1613 r., najpóźniejsze powstały pod koniec XVII stulecia. Jak się wydaje, na ścianie świątyni podpisali się ci wszyscy, którzy ukończyli Akademię Krakowską bądź skorzystali z funduszu na kształcenie młodzieży na tej uczelni, ustanowionego przez Jakuba Biedę Chrostkowica w 1627 r.³⁸

Oprócz inskrypcji rytych na ścianach, tablicach i naczyniach liturgicznych mamy dwa dzwony umieszczone w wolno stojącej dzwonnicy przy kościele parafialnym, na których napisy wykonano techniką odlewniczą. Ich twórcą jest znany mistrz ludwisarski Benedykt Briot (*vel* Briott, Briost) z Lotaryngii, który najpewniej był tzw. ludwisarzem wędrownym³⁹. Na szyi większego dzwonu widnieje majuskułowa sentencja w języku łacińskim: „LAVDATE DOMINVM QVONIAM BONVS EST PSALMVS DEO NOSTRO SIT IVCVNDATA DECORAQVE LAVDATIO” („Dobrze jest grać naszemu Bogu, wdzięcznie jest nucić pieśń pochwalną”), zaczerpnięta z Księgi Psalmów (Ps 146,1 [147,1]), poniżej zaś data odlewu (1655 r.) i sygnaturka autorska („BENEDICTVS BRIOT LOTARINGIO FECIT”). Na mniejszym instrumencie umieszczono natomiast lekko zmodyfikowany cytat z Psalmu 65,1–2 (66,1–2): „IVBILATE DEO OMNIS TERRA PSALMVI DICIEI NOMINI EI[VS] GLORIAM EI[VS]” („Sławcie Boga z radością wszystkie ziemie, opiewajcie chwałę Jego imienia, cześć Jemu oddajcie”), wykonany jednak niestarannie, bo z błędami powstałymi na skutek użycia niewłaściwych liter czy ich przestawienia w wyrazie⁴⁰. Za to strona plastyczna omawianych zabytków nie budzi zastrzeżeń. Dzwony zdobią na szyi bogate fryzy roślinne skomponowane m.in. z użyciem *fleur-de-lis*, a na płaszczu plakiety z wizerunkami Pana Jezusa na krzyżu, św. Mikołaja oraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem (w typie *Immaculaty*). Ponadto na większym instrumencie w kilku miejscach rozmieszczono odlewy liści, najpewniej wierzby⁴¹.

³⁸ Cf. J. Wiśniewski, *Historyczny opis...*, s. 168.

³⁹ K. Gierdziejewski, *Zarys dziejów odlewnictwa polskiego*, Stalinogrów (Katowice) 1954, s. 129; W. Kowalski, *Benedykt Briott Lotaryńczyk*, „Studia Kieleckie” 1984, nr 3 (43), s. 141–149; i d e m, *Warsztaty ludwisarskie produkujące dzwony w XIV–XVIII w. dla odbiorców ze środkowej i północnej Małopolski*, „Kieleckie Studia Historyczne” 1988, t. VII, s. 7.

⁴⁰ Przykładowo zamiast słowa *psalmum* mamy *psalmui*, a miast *dicite* jest *diciet*. Cf. *CIPol.*, t. I, z. 2, nr 124, s. 121.

⁴¹ Obszerniej na ten temat: M. K a r k o c h a, *Zabytkowe dzwony kościelne na terenie diecezji kieleckiej. Warsztaty i twórcy*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2015, R. XIV, nr 2 [w druku]. Tu też dalsza literatura przedmiotu i materiały ikonograficzne. Dodajmy w tym miejscu, że dzwony z Małogoszcza są jedynymi zachowanymi do dziś instrumentami Benedykta Briota na terenie diecezji kieleckiej. Pozostałe padły łupem rekwizycji prowadzonych na cele militarne w czasie obu wojen światowych bądź zostały zniszczone podczas działań wojennych.

6. Kościół filialny pw. św. Stanisława, graffito z 1694 r., fot. M. Karkocha

7. Kościół parafialny w Małogoszczu, fragment stopki monstrancji z 2. poł. XVI w.
z inskrypcją poświęceniową z 1611 r., fot. M. Karkocha

Z wieku XVIII zachowały się tylko trzy zabytki epigrafiki. Wśród nich zwraca uwagę popularna sentencja łacińska: „VIRTUTE DECET NON SANGVINE NITI” („Oceniaj ludzi według cnót, a nie pochodzenia”), umieszczona na obramieniu okna renesansowego budynku, który pierwotnie służył jako dom księży mansonarzy, a obecnie pełni funkcję plebanii (nr 55). Pozostałe napisy (w formie literowej) znajdują się na pokrywce puszek na oleje święte, datowanej na pierwszą połowę tego stulecia (nr 53)⁴², oraz na ornacie z 1772 r., ufundowanym przez bliżej nieznanego przedstawiciela rodu Ślepowron, jak świadczy herb wyhaftowany na kolumnie (nr 54)⁴³.

Jeśli chodzi o warsztaty rzemieślnicze, to należy stwierdzić, że większość inskrypcji małogoskich jest i zapewne pozostanie dla nas dziełem anonimowych twórców. Znamy jedynie nazwisko odlewnika – Benedykta Briota z Lotaryngii, który na jednym z dzwonów pozostawił sygnaturkę autorską. Drugi instrument jest wprawdzie niesygnowany, jednak rok odlewu, a przede wszystkim zastosowana dekoracja ornamentalno-figuralna niezbitnie wskazują na tego samego mistrza ludwisarskiego. Inskrypcje wykonane w piaskowcu, więc z końca XVI i początku XVII w., wyszły najpewniej z miejscowych warsztatów kamieniarskich. Przemawiają za tym zarówno specyficznie stosowane środki abrewiacyjne, jak i sposób zapisywania dat, niewystępujące w innych zabytkach tego regionu (z wyjątkiem Bolmina, gdzie mamy napisy w piaskowcu fundowane przez Jakuba Biedę Chrostkowica)⁴⁴. Tablice inskrypcyjne z XVII w., wykonane z marmuru chęcińskiego⁴⁵, prawdopodobnie są dziełem rzemieślników chęcińskich, na co wskazuje podobieństwo z inskrypcjami z Chęcín. Ich twórcami mogli być również kamieniarze pińczowscy pracujący w importowanym z Chęcín czy okolic Kielc materiale i posługujący się podobnym do chęcińskiego stylem⁴⁶.

⁴² Cf. WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku, oprac. I. Chmiel, 1985 r.

⁴³ Karty ewidencyjne obu zabytków przechowywane są w WUOZwK. Cf. Aneks 1 na końcu tego tekstu, nr 6–7.

⁴⁴ Cf. *CIPol.*, t. I, z. 2, s. 17 oraz *ibidem*, z. 1, nr 11–13, s. 52–54, gdzie zamieszczono treść tych inskrypcji.

⁴⁵ Chodzi tu o tzw. marmur Zygmuntołka, występujący na Czerwonej Górze koło Chęcín, który w rzeczywistości jest wapieniem. Wśród kamieniarzy przyjęło się jednak nazywać go marmurem ze względu na łatwość polerowania. Składa się on z brązowych i jasnoszarych, wapiennych, a czasem dolomitowych otoczków spojonych węglanowo-żelazistym lepiszczem wiśniowej barwy. Liczne są w nim również żyłki białego i miodowego kalcytu, co dodatkowo podnosi jego walory dekoracyjne. Cf. J. Bromowicz, B. Figarska-Warchoł, *Kamienie dekoracyjne i architektoniczne południowo-wschodniej Polski – złoża, zasoby i perspektywy eksploatacji*, „Gospodarka Surowcami Mineralnymi” 2012, t. XXVIII, z. 3, s. 6–7; E. Tołkanołowicz, *Marmury polskie*, „Świat Kamienia” 2001, nr 4 (11), <http://www.swiat-kamienia.pl/index.php/pl/component/content/article/83-swiat-kamienia-dobra/czytelnia/sp-449/-sp-191/678--sp-519> (dostęp: 20 XII 2015).

⁴⁶ Cf. *CIPol.*, z. 2, s. 17–18.

Przejdźmy do omówienia zagadnień związanych z pismem. W epigrafice małopolskiej omawianego okresu powszechnie panowała kapitała humanistyczna. Stosowano ją na tablicach z piaskowca, marmuru i drewna, w technice odlewu dzwonów, była też ulubionym pismem złotników w XVII stuleciu. Dość powiedzieć, że na 55 odnotowanych zabytków kapitała humanistyczna występuje aż 45 razy. Niewątpliwie największy wpływ na powszechność jej występowania miały walory tego pisma – prostego, ale jednocześnie szlachetnego i eleganckiego w kształcie, o typie wybitnie epigraficznym. Nawiązywała ona do inskrypcji antycznych, a nowożytni twórcy starali się osiągnąć tę samą doskonałość. Kapitałę humanistyczną cechowała tendencja do wpisywania liter w prostokąt, rzadziej w kwadrat. Dawała możliwość stosowania głębokiego rytu, wyraźnego reliefu i wyrazistych szeryfów na końcach trzonek i lasek liter. W siedemnastowiecznych graffitach oprócz kapitały humanistycznej używa się minuskuły barokowej. Występuje ona samodzielnie (nr 48), zwykle jednak w połączeniu z kapitałą (nr 41, 48, 50–51). Minuskułą wykonuje się całe nazwiska bądź tylko ich fragmenty, np. „STANISLAW Piechocki”, „NICOLAVS ANIołek” czy „CASIMIRVS CHAMathel”. Jest to więc swego rodzaju popis umiejętności pisarskich. Do wyjątków należy zaliczyć graffito z 1641 r., w którym posłużono się kancelarską minuskułą, więc pismem użytku codziennego (nr 30).

Zdecydowana większość inskrypcji utrwalonych w materiale twardym typu piaskowiec, marmur, alabaster czy drewno wykonana została techniką rytu wklęsłego. W celu podkreślenia plastyki pisma powszechnie dążono do uzyskania efektu światłocienia w przebiegu lasek liter, posługiwano się szeryfami stabilizującymi i ozdabiającymi litery, używano linii pomocniczych gwarantujących równoległość położenia poszczególnych wierszy. Rzecz jasna, zakres posługiwania się tymi środkami był różny w zależności od poziomu warsztatu rzemieślniczego. Do bardziej starannych realizacji należy pismo inskrypcji poświęceniowej z 1595 r. (nr 3), podwójnego epitafium księży z ok. 1635 r. (nr 26–27) oraz tablicy nagrobkowej Franciszka, Zofii i Barbary Tworzyńskich z tego samego roku (nr 28). Przeciętny poziom tworzą inskrypcje o piśmie wykonanym wprawdzie solidnie, lecz z pewnymi niedoskonałościami w kroju pisma, pochylaniem liter, przypadkowymi – a wywołanymi złym rozplanowaniem lub niepewnością ręki – zmianami modułu. Najslabsze, jak się wydaje, pod względem wykonania są dwie inskrypcje z 1595 r. umieszczone po obu stronach łuku tęczy (nr 4–5), będące najpewniej dziełem jednego warsztatu kamieniarskiego, jak również pismo na tablicy upamiętniającej Andrzeja Werazjusza z ok. 1664 r. (nr 42). Chcąc przydać napisom większej widoczności i czytelności oraz ułatwić ich recepcję, stosowano niekiedy praktykę ich polichromowania lub wyłaczania.

Inskrypcje na naczyniach liturgicznych wykonane są techniką rytu ciągłego. Umieszczone są najczęściej na wewnętrznej krawędzi stopy, ale także na nodusie lub pokrywce w przypadku puszek. Tę samą technikę stosowano w graffitach.

Własną specyfikę mają napisy powstałe w technice fresku suchego (*al secco*), znajdujące się w kaplicy północnej (nr 52). Pismo wyróżnia się tutaj nie tylko znacznym modulem, uwzględniającym dużą odległość oka odbiorcy, lecz także płaszczyznowością i swobodą w kształtowaniu duktu litery. Podobne tendencje towarzyszą pismu malowanemu bezpośrednio na powierzchni elementów architektonicznych (inskrpcje w ołtarzu głównym, nr 9–10).

Co się tyczy techniki wykonania napisu na dzwonach, to ludwisarze stosowali na ogół dwie metody: modelowania liter z użyciem klocków odlewniczych oraz kształtowania całości napisu w formie odlewniczej. Podczas odlewania instrumentów z Małogoszcza posłużono się pierwszą z tych metod. I chociaż zabytki te wyszły z uznanego niewątpliwie warsztatu rzemieślniczego, ich twórcy nie udało się uniknąć (nielicznych wprawdzie) błędów wynikających z użycia niewłaściwych liter czy ich przestawienia w wyrazie, o czym była mowa powyżej. Inskrypcje na dzwonach charakteryzują się skłonnością do wpisywania liter w kwadrat oraz regularnym ich przebiegiem. To ostatnie udało się osiągnąć dzięki ujęciu napisu w dwa równoległe półwałki, odgrywające rolę linijek.

Moduł liter, czyli ich wielkość, jest różnorodny i uzależniony od funkcji napisu. Najczęściej praktykowane było wyróżnienie większym modulem zwrotu formuły dedykacyjnej, tzw. inwokacji (np. D[eo] O[ptimo] M[aximo] [Bogu Najlepszeemu Najwyższemu]), liter inicjalnych nazw osobowych i miejscowych, liter inicjalnych poszczególnych wierszy. Przykładem może być inskrypcja upamiętniająca księży J. Biedę Chrostkowica i J. Stefańskiego, gdzie inwokacja ma 2,8 cm wysokości, napis na parapecie 3 cm, litery inicjalne 2,5 cm, nadpisane 0,8 cm, pozostały tekst zaś od 1,8 do 2 cm. Z kolei na tablicy poświęceniowej z 1599 r. (nr 15) zastosowano zwiększony moduł pisma dla pierwszych ośmiu wierszy, dwa ostatnie natomiast oddano z użyciem mniejszego modułu. Wydaje się, że zabieg taki miał na celu wyeksponowanie jedynie wybranych treści, znaczeniowo najważniejszych. Mógł jednak także być w swej genezie przypadkowy i wynikać ze złego rozplanowania napisu.

Ze względu na przebieg tekstu w omawianych inskrypcjach wyróżnić możemy następujące układy: blokowy, dookolny i symetryczny. Pierwszy z wymienionych charakterystyczny jest zwłaszcza dla najstarszych tablic inskrypcyjnych, pozostałe w wieku XVI występują jedynie sporadycznie (symetryczny na kartuszu w ołtarzu bocznym pw. św. Jakuba Większego, dookolny w zwieńczeniu ołtarza głównego, nr 8–9). W kolejnym stuleciu, obok stale popularnego układu blokowego, coraz częściej sięgano się po układ symetryczny, zwłaszcza jeśli chodzi o inskrypcje nagrobne⁴⁷. Upowszechnił się też układ dookolny, stosowany

⁴⁷ Taki układ mają inskrypcje nagrobne księży Jakuba Biedy Chrostkowica i Jana Stefańskiego (ok. 1635 r.), Franciszka, Zofii i Barbary Tworzyńskich (1638 r.) oraz Sebastiana Andryszewskiego (1644 r.).

w napisach na dzwonach i naczyniach liturgicznych oraz w malarstwie ściennym⁴⁸.

Z epigrafiką ściśle wiąże się zagadnienie systemu brachygraficznego, który spełniał zarówno funkcje czysto użytkowe, gdy chodziło o maksymalne wykorzystanie powierzchni, na której umieszczano napis, jak i artystyczne, polegające na przydaniu pisma większej ozdobności. W inskrypcjach z terenu Małopolszczy od XVI do XVIII w. stosuje się różne rodzaje abrewiacji, jednak dominuje suspensja, czyli skracanie przez odcięcie wyrazu, z zachowaniem pierwszej lub kilku pierwszych liter. Zabieg skracania jest zaznaczany znakiem nadpisywanym nad skracanym wyrazem, najczęściej punktem sytuowanym na osi lub u dołu wiersza, dwukropkiem lub kreską w różnych formach (por. tab. 2). Przeważnie jednak kamieniarze pomijali znaki określające zawartość skrótu, co jest w ogóle charakterystyczne dla epigrafiki polskiej. Dość często, zwłaszcza w XVI w., stosowano także skracania *per signum abbreviationis*, mianowicie przez znaki specjalne. W systemie tym w większości przypadków posłużono się różnie kształtowaną kreską (\sim , \smile , \wedge) dla zastąpienia litery *m* lub *n*, jak również znakiem \mathcal{O} bądź \mathcal{P} dla oznaczenia brakującej końcówki *-us*. Wśród znaków niewłaściwych powszechnie stosowano znak \mathcal{Z} lub \mathcal{M} łączony z *q* na oznaczenie *que*, znak \mathcal{R} występujący na końcu lub wewnątrz skracanego wyrazu dla oznaczenia głosek *-um*, *-is*, znak \mathcal{Q} identyczny z *qui* (w znaczeniu łącznika i nie tylko) czy wreszcie \mathcal{P} równoznaczne z *per*, *pro*. Z kolei pozioma kreska falista miała znaczenie zmienne, zależne od litery, przy której została użyta. Mogła oznaczać głoski *-me*, *-mi*, *-ati*, *-ist*, *-evere*, *-esi*, *-les*, *-iskop* (np. admīstrator – administrator, řndis – reverendis, eccĭam – ecclesiam), ale także samogłoski *-u*, *-a* (np. t ěp Ĩm – templum). Owe zależności są trudne do ustalenia ze względu na swobodę posługiwania się nimi. Rzadziej natomiast spotykamy się z zastosowaniem kontrakcji, przeważnie zresztą nieregularnej (oprócz pierwszej i ostatniej litery wyrazu zachowuje się także niektóre wewnętrzne), i jedynie sporadycznie z użyciem abrewiacji *per litteram superscriptam* (przez nadpisanie litery), co wynikało z obawy przed zatracaniem czytelności tekstu oraz zakłócaniem harmonii w module liter w wierszu⁴⁹.

⁴⁸ Chodzi tu o napis na fresku w kaplicy północnej, wokół otworu dawnej latarni. Układ dookólny został w tym przypadku niejako narzucony przez powierzchnię, jaką miał do dyspozycji artysta, oraz lapidarny tekst.

⁴⁹ Zaobserwowano jedynie kilka takich przykładów: ME^{MO} – MEMORIAM (inskrpcja z 1595 r.); ILL^{SS} – ILLVSTRISSIMVS, R^{SS} – REVERENDISSIMVS (inskrpcja poświadczająca konsekrację ołtarza pw. św. Anny, 1595 r.); ILL^{SS} – ILLVSTRISSIMI, R^{SS} – REVERENDISSIMI, ME^M – MEMORIAM, INDVLGĚT^S – INDVLGENTIAS (tablica erekcyjna kościoła pw. św. Stanisława bpa); SS^R – SANCTORUM, MXI^{MAE} – MAXIMAE (tablica z 1610 r.); AN^O – ANNO (tablica nagrobna E. Gawrońskiej, 1630 r.); PRAEB^{DAM} – PRAEBENDAM (epitafium J. Biedy Chrostkowica, ok. 1635 r.); DESIDERATSS^O – DESIDERATISSIMO (inskrpcja poświęcona

Tabela 1

Typy abrewiacji występującej w epigrafice małogoskiej

Czas powstania \ Typy abrewiacji	XVI	XVII	XVIII	Łącznie	W tym w języku polskim
	Kontrakcja	11	12	–	23
Suspensja	161	151	10	322	8
Per signum abreviationis	93	42	–	135	–
Per litteram suprascriptam	7	5	–	12	4
Łącznie	272	210	10	492	12

U w a g a: W obliczeniach dla XVII stulecia pominięto pismo inskrypcji kamiennej płyty z 1631 r. ze względu na duży stopień jej zniszczenia.

Ź r ó d ł o: opracowanie własne.

Tabela 2

Znaki używane w abrewiacjach inskrypcji małogoskich w języku łacińskim

Czas powstania \ Typ abrewiacji	XVI	XVII	XVIII
Suspensja	~ • ▽ : ▾ ◆	~ ▽ ◆ ϑ	•
Kontrakcja	~ ~	~ ~ ~ ~	
Per signum abreviationis	~ ~ ^ ϑ ϑ ϑ P Q Q Q Q ₃ R _x V	ϑ ϑ ~ Q R _x	

Ź r ó d ł o: opracowanie własne.

Jak wynika z tabeli 1, największym natężeniem użycia abrewiacji charakteryzują się napisy szesnastowieczne, najmniejszym inskrypcje z wieku XVIII, ale też z tego okresu mamy znikomą liczbę zabytków. Najpopularniejszą formą skracania na przestrzeni całego badanego okresu była suspensja. W napisach z XVI i XVII w. dość chętnie stosuje się także *abbreviatio per signum abreviationis*, rzadko zaś skróceń przez ściągnięcie i nadpisanie znaku. Te ostatnie zresztą

S. Andryszewskiemu, 1644 r.). Na temat różnych typów abrewiacji chociażby: J. S z y m a ń s k i, *op. cit.*, s. 356–363.

częściej występują w wieku XVI niż XVII. Natomiast w zabytkach pochodzących z ostatniego stulecia nie pojawiają się inne formy abrewiacji poza suspensją.

Tabela 3

Enklawy i ligatury stosowane w epigrafice małogoskiej

Rodzaje skrótów	Wiek		
	XVI	XVII	XVIII
Enklawy	Ⓐ Ⓒ Ⓓ Ⓔ Ⓕ Ⓖ Ⓗ Ⓙ Ⓛ Ⓟ Ⓠ Ⓡ Ⓢ Ⓣ Ⓤ Ⓧ Ⓨ Ⓩ ⓑ ⓓ ⓔ ⓕ Ⓡ Ⓢ Ⓣ Ⓤ Ⓥ Ⓦ Ⓧ Ⓨ Ⓩ	A ^N C ^T D ^o E ^A F ^r F ^v I ^s K ^o L ^A L ^o N ^o R ^e R ^f R ^A R ^E R ^N R ^y S ^T S ^S T ^E T ^I T ^K T ^T T ^o T ^v V ^m V ^s	–
Ligatury	Æ R IR LÆ ME NÆ NE NN ND CC RA	Æ A ND NE E	–

Źródło: opracowanie własne.

Do specyficznych sposobów skracania zalicza się ligatury i enklawy. Ligatura jest to łączenie dwóch liter w jedną całość, enklawę zaś tworzą litery o zmniejszonym module, wpisane w litery sąsiednie (zazwyczaj poprzedzające) o normalnym module. Najwięcej tego rodzaju skrótów występuje w wieku XVI, kiedy obserwujemy też znaczną pomysłowość wykonawców w tej dziedzinie. Niezwykle bogaty zestaw takiego pisma prezentuje inskrypcja z 1595 r. (nr 3), w której zastosowano 15 różnych enklaw i 11 ligatur. W kolejnym stuleciu zmniejsza się liczba używanych enklaw i ligatur, w XVIII stuleciu natomiast obserwujemy całkowity ich zanik, co najpewniej należy wiązać ze znikomą liczbą zabytków (por. tab. 3). Jest rzeczą charakterystyczną, że omawiane tu sposoby abrewiacji nie występują na dzwonach i naczyniach liturgicznych, najpewniej z powodu trudności technicznych, a także z obawy pozbawienia czytelności odlanego napisu. W przypadku paramentów liturgicznych w grę mogło również wchodzić niebezpieczeństwo osłabienia wytrzymałości lub nawet uszkodzenia drogiego przedmiotu.

W epigrafice objętego badaniami terenu spotykamy również swoiste formy suspensji zwane syglami, powstałe przez pozostawienie pierwszej litery wyrazu

(rzadziej dwóch liter). Po tych pojedynczych literach stawiano zazwyczaj kropkę, czasami dwukropek w postaci jak w tabeli 2, ale nierzadko pozostawiano je też bez żadnych znaków. Sygły używa się na oznaczenie datacji, formuły dedykacyjnej, nazw osobowych, godności, piastowanych urzędów, terminów prawniczych, *nomina sacra*, określeń stanowych oraz wyrazów i zwrotów powszechnie znanych. Wszystkie tego typu skróty, stosowane w inskrypcjach małopolskich, zostały zestawione w tabeli 4. Do najpopularniejszych należą: A.D. (użyte 13 razy), R. (11 razy), S. (10 razy) i D.O.M. (9 razy). Trzeba jednak zaznaczyć, że te same sygły występują w różnym znaczeniu, a właściwe ich rozwiązanie wynika z kontekstu.

Tabela 4

Sygły używane w inskrypcjach łacińskich

A.D.	A[nn]o D[omini]
A.S.	A[nn]o S[alutis]
B.	B[eata], B[eatus]
B.M.V.	B[eata] M[aria] V[irgo]
C.	C[anon]icus
D.	D[omi]nus
D.G.	D[ei] G[ratia]
D.O.M.	D[eo] O[ptimo] M[aximo], D[eus] O[mnipotentis] M[aximus]
E.	E[piscopus]
F.F.	F[eliciter] F[ecit]
G.	G[enerosus], G[eneralis]
I.V.D.	I[uris] V[trisque] D[oc]tor
M.	M[artyr], M[artyra], M[artyres], M[emoria]
P.	P[raebendarius], P[raepositus]
P.R.P.	P[atronus] R[egni] P[oloniae]
R.	R[everendus]
S.	S[an]cta, S[an]ctus
SS.	S[an]ctorum
V.	V[irginis], V[icarius], V[enerabilis]

Źródło: opracowanie własne.

Z najbardziej skrajną formą skracania, tj. zastosowaniem wyłącznie sygli, spotykamy się sześć razy. Są to: kartusz herbowy nad wejściem do kościoła od strony północnej, gdzie inicjały I CH C C P M oznaczają fundatora (Jacobvs Chrostkovivs Canonici Cracoviensis Praebendari [lub Praepositvs] Małogostien-

sis); kartusz na ścianie północnej prezbiterium, z inskrypcją literową P[ETRUS] T[YLICKI] E[CLESIE] C[ULMIENSIS]⁵⁰; chrzcielnica z 1610 r., z monogramem K D; srebrne ampułki z pierwszej połowy XVII w., z inicjałami J.S.C.S.P.P. (Joannis Stefanski Canonici Sandomiriensis Parochi Picosoviensis) i herbem Prus I⁵¹; kielich barokowy z drugiej połowy tego stulecia, z napisem M[ICHAEL] S[ZEMBEK] / C[ANONICUS] C[RACOWIENSIS] / P[RAEBENDARI] X[IENSIENSIS]⁵²; oraz biały ornat z 1772 r., z literami MW / WB / PP / OU⁵³, pod którymi najpewniej kryje się imię i nazwisko donatora oraz sprawowane przez niego urzędy, a których dotychczas nie udało się rozwiązać.

Wszystko, co zostało do tej pory powiedziane, dotyczy inskrypcji łacińskich. Nieco inaczej natomiast przedstawia się sprawa napisów w języku polskich. W inskrypcjach polskich, w przeciwieństwie do łacińskich, bardzo rzadko posługiwano się abreviacją, gdyż wiązało się to z koniecznością uzgodnienia skrótów z pisownią. Nie stosuje się też w ogóle ligatur. Używa się natomiast chętnie sygli (jedynie D.O.M. i R.P. – Roku Pańskiego) oraz enklaw. Przykłady tych ostatnich dostarcza epitafium Eleonory Gutteter z ok. 1630 r., gdzie zastosowano następujące enklawy: Eç, No, RA, Ro.

Odnośnie do znaków przestankowych należy zauważyć, że ich kształt jest ściśle związany z kształtem dłuta i zeń wynika, ale zależy też od inwencji rzeźmiślnika. W XVI stuleciu stosuje się najczęściej znaki interpunkcyjne w formie dwukropka (:), czasem kropki sytuowanej na osi wiersza (·) bądź myślnika (–). Wiek XVII przynosi w tym zakresie większą różnorodność. Obok wymienionych spotyka się znaki w postaci przecinka umieszczanego u dołu wiersza, średnika, krzyżyka (±) (na dzwonach), a także bardziej wyszukane formy, np. romby. Podobnymi znakami oddziela się też poszczególne wyrazy inskrypcji, przez co napis staje się bardziej ekspresyjny, a co za tym idzie – bardziej czytelny. Niewątpliwie tak wykonane znaki przestankowe pełniły również funkcje ornamentu, który w tablicach z XVI i XVII w. raczej nie występuje lub jest bardzo prosty. W inskrypcjach z XVIII stulecia zupełnie brakuje interpunkcji. Są one jednak stosunkowo krótkie i nie wymagają tego typu znaków. Zwykle na końcu akapitu umieszczano kropkę, niekiedy trzy kropki ułożone w trójkąt (; ·)⁵⁴. Także kropkami posługiwano się, rozdzielając cyfry w dacie (np. M.D.XC.V.; M·DC·XXXV;

⁵⁰ J. Wiśniewski, *Historyczny opis...*, s. 123; WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. S. Horna, 1985 r.

⁵¹ O pomnikach w kościele, ADK, Akta parafialne 1601–1888, k. 90v; J. Wiśniewski, *Historyczny opis...*, s. 126.

⁵² WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. B. Poniewierko i M. Fabiński, 1985 r.; *Katalog zabytków*, s. 19.

⁵³ WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. L. Cienciała, E. Klimaszewska, R. Pieczonka, 1985 r.; *Katalog zabytków*, s. 20.

⁵⁴ Przykładowo na tablicy poświęceniowej z 1595 r. (nr 3).

1·6·30; 16·38). Znacznie rzadziej natomiast używano znaków przeniesienia w postaci dwukropka lub dwóch równoległych kresek (=).

W omawianej epigrafice spotyka się przede wszystkim cyfry arabskie i to zarówno w inskrypcjach łacińskich, jak i polskich. Dość powiedzieć, że na 91 liczb występujących w zabytkach, 72 to cyfry arabskie. Były one łatwiejsze w odbiorze i nie stwarzały kłopotu podczas lektury tekstu. Poza tym charakteryzuje je większa ekspresja, przez co lepiej wyróżniały się z całego tekstu, a wykonawcy dawały większą możliwość wykazania się inwencją twórczą. Wśród cyfr arabskich charakterystyczne jest częste stosowanie zapisu cyfry 1 w formie J. Cyfrę 7 zapisuje się na ogół bez poprzecznej beleczki, 2 (zwłaszcza w XVI w.) za pomocą Z, 5 zaś ma najczęściej formę 5, a 6 – 6. Znacznie rzadziej natomiast w obrębie datacji stosowano litery alfabetu łacińskiego na oznaczenia liczbowe. W inskrypcjach z końca XVI i pierwszej połowy XVII w. (nr 1, 15, 16, 25) zwraca uwagę specyficzny, niewystępujący nigdzie indziej w regionie⁵⁵, sposób zapisywania dat rocznych w postaci: CIΘ = M, Θ = D, IIIIC = XCIV, VC = XCV, IC = XCIX; oraz dziennych (IXX = XIX). Można również wskazać przykład zabytku z wykorzystaniem obu sposobów zapisywania cyfr. Jest to epitafium ks. Sebastiana Andryszewskiego z 1644 r., na którym liczba 10 000 oraz suma 3500 zostały zapisane z użyciem cyfr arabskich (wygodniejszych do zapisywania dużych liczb), data roczna natomiast sposobem rzymskim.

Reasumując, Małogoszcz ze swoimi 55 zabytkami epigrafiki z końca XVI–XVIII w. jest jednym z ważniejszych ośrodków epigrafiki staropolskiej na terenie województwa świętokrzyskiego. Należy podkreślić różnorodność przedmiotów, na których umieszczono napisy. Są to kamienne i drewniane tablice, paramenty liturgiczne (dzwony, naczynia mszalne, ornaty), wota, ale także graffiti i freski. Większość zabytków powstała z fundacji duchowieństwa, wśród którego poczesne miejsce zajmują dwaj przedstawiciele rodu Chrostków: Jakub Bieda i jego siostrzeniec Jakub (młodszy), pełniący kolejno funkcję proboszcza małogoskiego. Dzięki ich działalności powstało ponad 20 obiektów opatrzonych napisami. Mniejszy udział w fundacjach mieli natomiast reprezentanci innych stanów: mieszczaństwo i szlachta. W inskrypcjach dominuje język łaciński, jeśli zaś idzie o rodzaj pisma – kapitała humanistyczna.

Najpopularniejszym typem napisów są graffiti, których zachowało się 15. Choć umieszczono je we wnętrzu obiektu sakralnego (kruchta kościoła pw. św. Stanisława bpa), bardziej służyły one celom świeckim niż religijnym. Stwarzały bowiem możliwość popisania się przed innymi umiejętnością pisania, więc zdobytą wiedzą. Drugą z kolei najliczniej reprezentowaną grupą są napisy o charakterze

⁵⁵ Z wyjątkiem Bolmina, gdzie na tablicy erekcyjnej kościoła, powstałej z fundacji Jakuba Biedy Chrostkowica, data MDCIV została zapisana jako CIΘ IO CIIII. Cf. *CIPol.*, z. 1, nr 11, s. 52.

wotywnym (13). Ten rodzaj inskrypcji widnieje na przedmiotach oddawanych w charakterze daru kościołowi, np. na naczyniach liturgicznych, ornatach czy też tablicach. Co prawda nie chwala one wprost darczyńcy, niemniej ich zadaniem jest również przechowanie pamięci o nim i jego szczodrości. Mniejszą popularnością cieszyły się natomiast inskrypcje nagrobkowe i sentencjonalne (po 8), poświęceniowe (7), wreszcie sentencjonalno-wotywnie (1).

W epigrafice małogoskiej omawianego okresu występuje duże natężenie systemu brachygraficznego. Stosuje się różne typy abrewiacji, najpopularniejszym jest suspensja, a w napisach z XVI i XVII w. także *abbreviatio per signum abbreviationis*. Charakterystyczna jest nikość skrótów *per litteram superscriptam*. Zaobserwowano też niewielką liczbę skrótów w inskrypcjach wykonanych w języku polskim oraz częste pomijanie przez kamieniarzy znaków określających wartość skrótu. W zabytkach z końca XVI i pierwszej połowy XVII stulecia zwraca uwagę sposób zapisywania dat dziennych i rocznych, niewystępujący nigdzie indziej w regionie. Stosuje się również specyficzne i niepowtarzalne środki abrewiacyjne, które wręcz uniemożliwiają czytelność inskrypcji.

A n e k s 1

Inskrypcje z terenu Małogoszcza*

Układ edycji: przyjęto taki sam układ edycji, jak w kolejnych zeszytach *Corpus inscriptionum Poloniae*. W stosunku do nich nie wprowadzono istotniejszych zmian. Zabytki są uporządkowane w układzie chronologicznym. Po liczbie porządkowej podaje się miejscowość, miejsce przechowywania i czas powstania inskrypcji. Następnie określa się typ inskrypcji, rodzaj przedmiotu, na którym umieszczono napis, wymiary zabytku oraz typ pisma występujący w inskrypcji. W dalszej kolejności zamieszczane są uwagi, przypisy i dane bibliograficzne (źródła archiwalne i literatura). Literaturę dotyczącą inskrypcji podajemy w układzie alfabetycznym autorów.

Objaśnienia do zastosowanych form edycyjnych:

- / – kolejny wers
- (.) – nawiasem półokrągłym zaznaczony jest tekst z rozwiązanych skrótów, np. a(nno)
- [...] – nawias kwadratowy oznacza uzupełniony lub zaginiony tekst. Długość tego tekstu jest określona liczbą punktów, jeden punkt odpowiada jednej literze lub cyfrze
- [---] – oznacza większy ubytek tekstu, którego długości nie można dokładnie określić
- AB – oznacza ligaturę
- AB – oznacza enklawę

* Chodzi o inskrypcje niepublikowane dotychczas w literaturze przedmiotu.

- a) – przypis literowy dotyczy uwag odnośnie do edycji tekstu
 1) – przypis cyfrowy dotyczy wszystkich innych uwag i wyjaśnień związanych z tekstem

1. Małogoszcz, kościół parafialny, 1631 r. Sentencjonalno-wotywna (?), płyta kamienna, 102 × 190 cm, kapitała humanistyczna.

IVSTV [---] RVSFS. / DOCE ME ANTE I[.....] REIVSTICIAM / VIVENDO MORIMVS MORIENDO VIVIMVS / VITAM MEAM DIRIGE PERIODVM DISPONE · / A QUO / PRAESENTIA TENEMVS FVTVRA SPERAMVS / FAC VT ILLORVM VILLICI HAEC POSSIDEAMVS. / DIGNARE ME D(OMINVM) HIC ET IN AETERNVM / LAVDARE TE · / CIO IO CXXXI^{a)}.

a) MDCXXXI.

Uwaga: Napis umieszczony na drugim stopniu ołtarza w kaplicy południowej.

Arch.: WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. I. Chmiel, 1985 r.

Bibl.: J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Jędrzejowskim*, Marjówka 1930, reprint Kielce 2000, s. 128; C. Hadamik, D. Kalina, E. Traczyski, *Miasto i gmina Małogoszcz* [seria: *Dzieje i zabytki małych ojczyzn*, red. R. Mirowski], Kielce 2006, s. 187.

2. Małogoszcz, kościół parafialny, koniec XVII w. Objasniająca, fresk w kopule kaplicy północnej (fresco secco), kapitała humanistyczna.

Napis wokół otworu dawnej latarni: GENEALOGIA IESU CHRISTI HVMANA.

Napisy na obramieniu medalionów z popiersiami przodków Chrystusa: ABRAHAM 1 / IZAAK 2 / JACOB 3 / IVDAS 4 / PHARES 5 / ESRON 6 / ARAM 7 / AMINODAB 8 / MAASSON 9 / SALMON 10 / BOOZ 11 / OBED 12 / JESSE 13 / DAVID 14 / SALOMON 15 / REBEAM 16 / ABIAS 17 / ASA 18 / IOSAPHAT 19 / IORAM 20 / OZIAS 21 / JOATHAM 22 / ACZAS 23 / EZECHIAS 24 / MANASSES 25 / AMON 26 / JOSIAS 27 / JECHONIAS 28 / SALATHIEL 29 / ZORABABEL 30 / ABIUD 31 / ELIACIM 32 / AZOR 33 / SADEC 34 / ACHIM 35 / ELIUD 36 / ELEAZAR 37 / NATHAN 38 / JACOB 39 / JOSEPH 40.

Arch.: WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. I. Chmiel, 1985 r.

3. Małogoszcz, kościół parafialny, 2. poł. XVII w. Wotywna, kielich barokowy, miedź złocona, 25 × 15 cm, kapitała humanistyczna.

M(ICHAE) L S(ZEMBEK) / C(ANONICVS) C(RACOVIENSIS) / P(RAEBENDARI) X(IENSIENSIS)¹⁾

¹⁾ Michał Szembek (1665–1726), kanonik krakowski i warmiński, od 1682 r. proboszcz w Książu Wielkim, od 1706 r. biskup pomocniczy krakowski, brat prymasa Stanisława Szembeka. Cf. J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917, reprint Kielce 2000, s. 83; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999*, Warszawa 2000, s. 431.

Uwaga: Napis umieszczony na kartuszu herbowym domocowanym do stopki.

Arch.: WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. B. Poniewierko, M. Fabiński, 1985 r.

Bibl.: *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, t. III (*Województwo kieleckie*), red. J.Z. Łoziński i B. Wolff, z. 3 (*Powiat jędrzejowski*), oprac. T. Przykowski, Warszawa 1957, s. 19; C. Hada-
m i k, D. K a l i n a, E. T r a c z y ń s k i, *Miasto i gmina Małogoszcz* [seria: *Dzieje i zabytki małych ojczyzn*, red. R. Mirowski], Kielce 2006, s. 190.

4. Małogoszcz, kościół parafialny, po 1630 r. Wotywna, kielich srebrny, połącany, 23,5 × 12 cm, kapitała humanistyczna.

I(VRIS) V(TRISQUE) D(OCTOR) PRAEP(OSITVS) MAŁ(OGOSTIENSIS) 1631

Uwaga: Inskrypcja umieszczona na stopce.

Arch.: WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. M. Zając, M. Chodor, 1985 r.

Bibl.: *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, t. III (*Województwo kieleckie*), red. J.Z. Łoziński i B. Wolff, z. 3 (*Powiat jędrzejowski*), oprac. T. Przykowski, Warszawa 1957, s. 19.

5. Małogoszcz, kościół parafialny, 1648 r. Wotywna, plakietka srebrna, 5,7 × 5,2 cm, kapitała humanistyczna.

AN(NO) D(OMI)NI / 1648 / ANNA KOSOWSKA^{a)}

Uwaga: Inskrypcja wyryta na awersie. Pośrodku rewersu inicjał IHS.

^{a)} Nierówny przebieg liter.

Arch.: WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. I. Chmiel, 1985 r.

Bibl.: *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, t. III (*Województwo kieleckie*), red. J.Z. Łoziński i B. Wolff, z. 3 (*Powiat jędrzejowski*), oprac. T. Przyrkowski, Warszawa 1957, s. 19; J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Jędrzejowskiem*, Marjówka 1930, reprint Kielce 2000, s. 123.

6. Małogoszcz, kościół parafialny, 1. poł. XVIII w. Wotywna, puszcza na oleje święte, stop miedzi, posrebrzany, 10 × 6,5 cm, kapitała humanistyczna i minuskuła barokowa.

Chri. / OCa.

Uwaga: Do trzonu przymocowano dwie bliźniacze, zlitowane puszczyki cylindryczne ze wspólną pokrywą. Na prawej puszczyce umieszczono monogram Maria, na lewej hierogram ISH. Napis znajduje się na pokrywce.

Arch.: WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. I. Chmiel, 1985 r.

7. Małogoszcz, kościół parafialny, 1772 r. Wotywna (?), ornat, haft, 110 × 70,5 cm, kapitała humanistyczna.

MW / WB / PP / OU

Uwaga: Inicjały ułożone symetrycznie po obu stronach herbu Śłopowron, w dolnej części kolumny, z tyłu ornatu.

Arch.: WUOZwK, karta ewidencyjna zabytku ruchomego, oprac. L. Cienciąła, E. Klimaszewska, R. Pieczonka, 1985 r.

Bibl.: *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, t. III (*Województwo kieleckie*), red. J.Z. Łoziński i B. Wolff, z. 3 (*Powiat jędrzejowski*), oprac. T. Przyrkowski, Warszawa 1957, s. 20; C. Hadałami, D. Kalina, E. Traczyński, *Miasto i gmina Małogoszcz* [seria: *Dzieje i zabytki małych ojczyzn*, red. R. Mirowski], Kielce 2006, s. 191.

MAŁGORZATA KARKOCHA

Epigraphy in Małogoszcz from the 16th to 18th centuries

In Małogoszcz there are preserved 55 epigraphic monuments from the late 16th to 18th century. The mentioned town is one of the most important centers of Old Polish epigraphy in the region and in general in the province of Kielce. Richer resources can boast only Jędrzejów (59 epigraphic monuments) and Kielce (57 epigraphic monuments).

Epigraphic monuments in Małogoszcz are located in places of worship (parish church dedicated to Assumption of the Blessed Virgin Mary and Saint Stanislaus branch church in Babinek), with

one exception of the inscription located on the window frame of presbytery. There are 17 monuments of the 16th century, 35 of the next century, and 3 of the 18th century. Among the inscriptions the most abundant are all kind of tablets (gravestone, commemorative, votive, aphoristic and aphoristic-votive plaques) in the number of 23. In second place in terms of numbers ranked up the graffiti, which are 15. We also have three heraldic cartouches, two portals, the same number of chalices and bells, a stone slab, a frame of window, a chasuble, a monstrance, a ciborium, a vessel designed to keep the holy oils, ampoules and a votive plaque. Most of the inscriptions were carried out in Latin, and only three in Polish. The dominant type of script is inscriptional capitals (humanistic capitals).

Most of the monuments were found by the clergymen. It should be emphasized activities of two representatives of Chrostkowic family – Jacob Bieda and his nephew Jacob (the Younger). They founded more than 20 objects bearing inscriptions. A smaller share in foundations had representatives of the other states – townspeople and noblemen.

In epigraphy of Małogoszcz there is a high volume of various types of abbreviation. The most popular is suspension, and in inscriptions of the 16th and 17th century also *abbreviatio per signum abbreviatis*. It is characteristic a little quantity of shortening *per litteram suprascriptam*. There is also a small amount of shortening in inscriptions carried out in Polish. The stonemasons from Małogoszcz often skipped the characters describing the hash value as well. In the monuments of the late 16th century and the first half of the 17th century, draws attention the way of saving the daily and annual dates, not occurring anywhere else in the region. It shall also apply the specific and unique measures of abbreviation, that make almost impossible to decipher an inscription.